

Mező-Sámsond ősemeri telepei

(Maros-Torda vármegyében).

(I. közlemény.)

Az Erd. Múzeumegylet orvos-természettud. Értesítőjének 1891. évi II-ik fűzetében (156. l.) Dr. Mártonfi L. tanár a mezőségi praehistoriai lelhelyek között Mező-Sámsond helységet is felsorolja, melynek határából egy obsidián szilánkon kívül még durva eserépdarabok is föl vannak említve.¹

Ugyanesak az Értesítő 1892. évi III-ik fűzetében (357. l.) közöl nevezett tanár mezősámsondi eredetű jáspis-, szarúkö- és obsidián-szilánkokat.²

A cultura áldásaiban annyira szűkölködő és a tudományos megműveltetésben oly elmaradott „Mezőség“ egyhangú területén esupán csak a természetnek még manapság is ősi pompájában díszlő, remek nádas őstavai azok a jellegek, melyek a Mezőségnek más-különbösen unalmas és gyalog beútatva igen fáradalmas vidékein a természet minden igaz barátját lelkesítik és gyönyörködtetik. E nagyszámú tavak, mocsarak, lápok, ingoványok természetrajzi viszonyai által érdekes vidékek vonzottak engem is többször és több irányban a Mezőség ősemeri adatainak kutatására és tanulmányozására. Az 1895. évi július hóban a Mezőséget Szamos-Újvárról Gernyeszeg—Maros-Vásárhely irányában átszelő gyalogútamban Mező-Sámsondot is meglátogattam, praehistoriai viszonyait tanulmányozandó. 1895. jul. 14-én és 15-én kutattam át M.-Sámsond határait, midőn is az első nap a talajt teljesen átáztató nyári zápor kíséretében az „Édeságy“ nevű völgymedencében egy őskori tanya-

¹ Földtani viszonyok és történelem előtti idők nyomai a Mezőségen. (156 l.)

² Adatok az erdélyi medence ásvány-földtani ismeretéhez. (357 l.)

helyet, s másnap pedig szédítő forráság elviselése közben a „Pogánvár“ nevű magaslaton egy másik ősemberi telepet sikerült felfedeznem. Most a következőkben e két lelőhelyet egymástól függetlenül fogom ismertetni.

I. Az »Édeságyi« őstelep.

Mező-Sámsond helységtől éjszakra, egy — a helység felől meredek oldalú — hegyvonulat által elválasztva fekszik egy szép, minden oldalról lankásan emelkedő lejtőkkel határolt teknőalakú völgy-medenceze, melynek neve: „Édeságy“. Ezen teknőmedence csak kelet felől nyílt, a hol az éjszak-déli irányban elhúzódnó Kapus völgyébe (Valea Capusului) torkol ezen kis mellékvölgy.¹ Az Édeságy teknő felső részén 2—3 kis esermelyből egyesülő Édeságy patak végig folyva a völgy hosszában, Kis-Lekenceze alatt a Kapus patakában végzi útját. A esermelyek egyesülése alatt, közvetlen a patak balpartján fekszik egy nagyobb tanya gazdasági épületekkel, mely jelenleg Voith M. úr bérletét képezi. A tanyától fölfelé haladva, a patak mentén rövid idő alatt elérhető a két legnagyobb esermely által alkotott vízmosások közötti szántóföld területen azon alig lejtősödő alacsony terrasse (keskeny párkánysík), mely a praehistoriai őslakók tartózkodási helyéül, települ vagy tanyául szolgált. A telep, minthogy a teknőmedenceze lejtőjének alsóbb részein foglal helyet, a völgytelepek közé számítandó. A telep vagyis a lakott terület hossza nyugat-keleti irányú a völgy hosszában; szélessége éjszakkékre irányúl, de a kiterjedés méretei pontosan meg nem határozhatók, mivel a esermely- és esapadékvizek az őstárgyakat tovább szállítják.

A telep lejtője épen keletre tekint, minélfogva a felkelő nap éltető sugarai kiváló szépségűvé és kellemessé varázstolták a természet itten megtelepedett ősi gyermekeinek hazátlan otthonát. A körülfekvő magaslatokat kétségkívül erdőrengetegek azon ősidőkben sem koszorúzták, s manapság is a telepről széttekintve esupán csak a Kapus völgyében távolról feltűnő hegyvonulat kimagaslóbb esuesai láthatók itt-ott kisfoltonként gyér fák alkotta erdőrészekkel tarkítva.

¹ Új speciális térkép. (1: 75,000.) Zone 19. Col. XXXI. Maros-Vásárhely lapja.

A telep geológiai viszonyai.

Az Édeságy völgymedencéjének földtani viszonyait a esermelyek alkotta mélyebb vízmosások tüntetik elő. A terület alapüledéke, mely a vidék configurációját szabja meg, — mint a Mezőségen általában mindenütt — márgaconeretios, szívós, vājkos, neogén sárga agyag, melynek igen vastag üledékében a vidéknek egyedüli kőmateriai: a finomszemű, csillámos homokkő és a sárgásfehér dacittuffa jöhetnek elő. A neogén fedőjét a szelid lejtőkön s különösen a völgyfenéken 1—2, sőt 2·5 m. vastagságú, igen termékeny, fekete televény képezi. Az őstelep területe igen gazdag a lejtő alsóbb részein felülre fakadó tiszta és jóízű forrásokban. A szántóföldek felszínén, a vízmosásokban, de különösen a televényben fekszenek a praehistoriai tárgyak legnagyobb mennyiségben; nem esekély azonban a vizek által kimosott és aláhordott őstárgyak száma sem, melyeket a patak iszapja a meder mentén másodlagos fekhelyre is eltemet. Leggyakrabban eserépdarabokkal, kövekkel, ritkábban tűzkőszilánkokkal és esont-törmelékekkel találkozhatni. A szántón talált egy földműves egy k. b. 6—8 cm. hosszú fekete kovát (lehetett ez obsidián is). Általában többen emlegettek nekem szántások s más mezei munka alkalmával talált gyéren előkerülő kovaszilánkokat, golyó alakú köveket, őrlő- s törő-köveket s néha nagyobb edényrészleteket is. Az általam a telepen összegyűjtött vagy csak följegyzett őseMBERI tárgyak a következők:

A) Eszközök.

a) Tömör amphibol-andesitből alakított és egyenletes simán megcsiszolt felületű *kővéső*. Hossza: 9·5 cm., legnagyobb szélessége az élnél: 4·8 cm. Alsó oldala lapos, a felső domború; éle gyengén íves. A teljesen ép és csinos *kővéső*, melynek felszíne mállás folytán sárgás-barna színt nyert, a Hargita amphibol-andesitjéből készült. Typicus (erdélyi) alakú *véső*.

b) Felső végén megcsontult csinos *véső*, tajtéksárga dacittuffából szabályosan alakítva és egyenletes simán megcsiszolva. Hossza: 8·8 cm., legn. szél. az élnél 3·8 cm. Éle íves. Alsó lapos oldalának vége (mint általában az erdélyi sőt magyarországi *kővésők*nél) fel van hajtva esiszolás által a felső oldal felé, miáltal az él hossziránya

az ilyen vésőknél legtöbbször nem esik a véső vastagságának közép-vonalára.

c) Limonit által feketére festett, finomszerű agyagos neogén homokkőből alakított és esiszolt *köszertöredék*, mely esekély vastagsága alapján kétségkívül egy kővésőnek képezi töredékét.

d) A lejtős terrasse-síkon állítólag találtatott szántás alkalmával egy kettétört kőbalta, melyet én nem láttam.

e) *Őrlő-fenekő* töredék darabot összesen 15-öt jegyeztem fel e telepről, melyek között 11-nek anyaga mállott s a mállás előhaladása szerint sötétszürke, a mállottabbaknál inkább világosabb, kissé vörhenyes-szürke, apróporphyros és aprón likaesos eruptív kőzet; kisebb-nagyobb, erősen hasadozott fekete színű amphibol-tűk és oszlopok vannak benne makroszkoposan kiválva, melyek mellett a szabad szemmel észrevehető apró fehérés elegyrészek földpátkristálykák lehetnek. Az őrlőköveknek ugyanilyen kőzetanyagát én már számos (erdélyi és nagy-alföldi) ősemberi telepen észleltem s ezért tehát ezt, mint az ősember egyik legkeresettebb őrlő-anyagát fölötte érdekes és szükséges volna petrographiailag pontosan meghatározni. Míg ez megtörténék, én kőzettani alaposabb ismeretek hiányában gyakorlati ismereteimre támaszkodva, előzetesen leginkább az amphibol-andesitiek, esetleg a pyroxén-andesitiek csoportjába helyezem. — Két őrlőkő-töredék egyazon anyaga aprón conglomerátos vörhenyes homokkő, egynek rhyolith-trachyt s egy másiknak igen tömör, rékétés-szürke andesit. A legvastagabb őrlőkő 5·5 cm., míg a legvékonyabb csak 1·5—3 cm. vastagságú s e mellett az utóbbi — egy kis szögletesonkítás híján egészen ép — őrlőkő hossza csak 12 cm., szélessége pedig 10—11 cm-rt tesz ki, melyhez hasonló kis méretű őrlőt őstelepeinken eddig még nem tapasztaltam. Az ovális alakú, andesitből készült őrlő alul is, felül is lapos és esiszolást feltüntető sima, biztos jelül a mindkét oldalán eszközölt őrlésnek. Szélein körös-körül ütések nyomai láthatók. A többi őrlőfenék-kövek egyéb tulajdonságaikban megegyeznek az általam már ismertetett telepek őrlő-köveivel.

f) A *törő- és morzsoló-kövek* közé számítandó kőeszközökből szintén 15 db került elő. Tizenegynek anyagát 3—4-féle változatú andesit alkotja, 1 vaskos quarz, 1 quarzit s 2 kétféle homokkő anyagú. Többnyire termés anyagból vannak alakítás és több-kevesebb

esiszolás által készítve, de nem hiányzanak kavicsokból csak egyszerűen használatba vett példányok sem. Alakjukat tekintve kerek-lapos, többé-kevésbé szabályos gömbded és inkább hengeresre simított hasábidomúak, de az alak mindannyinál meghatározhatatlan változó. A gömbded formájúak kétségekívül gabna-morzsolókövek (m. e. 9 drb.), a többi hat drb. ütésre, törésre stb. használtatott. Ép állapotú 4 drb., 9 töredék. A leghosszabb kissé hengeres példány = 1.5—2 dem., egy ép lapított gömbded átm. = 7.5 cm. s egy gömbded ép példány átm. = 6.5 cm. Mindenik felületén szemlélhetők ütések és koptatások nyomai.

g) Megdolgozatlan *kődarabok*, éles szegélyű kövek, szilánkok és apróbb kőzet-törmelékek tartoznak még ide. Megemléendő ezek közül egy 6.5 cm. hosszú menilites-dacittuffa magkő (nuclein), két ép, menilites neogén szürke homokkő szilánk, melyek egyike 68 mm. hosszú és 3-oldalú, kihegyesített esinos példány; a másik 55 mm. hosszú, szintén kihegyesített ferde négyoldalú (átmetszete szabálytalan rhomboid). Továbbá ezélezatos alakítást mutatnak még 2 men. neog. homokkő-sz. féltöredékei, egy 3-oldalú sötét-szürke tűzkő-sz., melynek hegye letört s végül egy 3 cm. hosszú, 3 szilánk lehasítási nyommal bíró, ép tűzkő-szilánk. A törmelékek anyaga: vaskos fehér quarz, quarzit, quarz-conglomerát, menilites neog. homokkő, neogén sárgás homokkő, finom szürke homokkő, többféle andesit, gneisz, számos nagyobb és apróbb kavics.

h) A lejtő egyik kisebb vízmosásában hevert egy typicus fonó-orsó féle, mely a lyuknál tört ketté. A feketés-szürke, égetett agyagból lévő orsógomb átmérője = 6.6 cm., de legnagyobb vastagsága csak 1.5 cm., minélfogva egészen lapított idomú s tehát ez igen jellemző példánya a történelem előtti fonó-orsógomboknak. Az orsópálezika üregének átmérője = 1 cm. Tökéletesen hasonlít egy küllők nélküli, tömör kis kerékhez. Ezzel ellentétben a hálónchezéknek inkább gömbded- vagy hengeres-idomúak. (Az ép orsógomb kerülete = 21—22 cm. volt).

B) Edények.

A telep lejtőjének felületén, az egyes vízmosásokban, úgyszintén a csermelyek alkotta patak medrében sűrűen találkozhatni kisebb-nagyobb edényeserepekkel, melyeknek fazekas-korong nélkül

más módon történt idomitású anyaga részint igen finom homokos iszapszerű tiszta-, ritkábban mállékony földes-agyag, részint apró, kavics- és homokszemekkel mesterségesen kevert s így kevésbé tiszta agyag. A gyűjtött 40—45 db. eserep között m. e. 25 db.-nak anyaga mesterséges kavics- és homok-hozzáadástól mentes, ellenben 15 szembeötlően mutatja a keverítést. Legerősebbek voltak a kaviccsos anyagú jól kiégetett edények s legmállékonyabbak a rosszul kiégetett, feketés színű, földes szövetű vastagabb edényeserepek. Az edények anyagában elszórtan látható szögletes, fehérés-szürke, kis foltok az agyagokban lenni szokott mézszárga gumók töredékeit képezhetik. Az edények általában rosszul, csak félig-meddig voltak kiégetve; színök az égetés különböző foka szerint téгла-vörös, szürke, barna vagy fekete. A eserepek belső része legtöbbszörre sötétebb (barnás-fekete), mint a két külső oldal s különösen mint az edények külső felülete, melyek inkább szoktak világosabb kinézésűek lenni. A eserepek egyik vagy mindkét oldalán mutatkozó 1—2 mm. vastag téгла-vörös vagy sárgás téгла-vörös vagy sárgás kéreg az illető edény kiégetésének módjáról nyújt felvilágosítást. Ugyanis ha a vörös kéreg csak az edény külső oldalán van, jele annak, hogy az égetést csak kívülről eszközölték; ha mindkét oldal vörös, úgy az égetés kívülről és az edény belsejében is történt. Érdekes megjegyezni, hogy általában a külső kéreg szokott vastagabb lenni, tehát kívülről tartották szükségesnek többet tüzelni s azt sem érdemtelen fölemlítenem, miszerint belül s kívül égetetlen eserepet eddig még nem találtam. Az őskori edények eserepeinek egyik főjelleget épen az ily rosszul égett, 2—3 színű kéreggel bíró durva anyag képezi, mely azonban a cultura vaskori lelőhelyein talált edényeknél is nem ritkán észlelhető.

Az őskori edények kiégetéséről szólva, itten kell reflectálnom dr. Tóth Mihály ama föltevésére, mintha az edények kiégetése újjnyi vastag fapálezákból álló, a tüzelőhelyen földbe mélyített rostélyzattal ellátott padkákon történt volna, melyekben a fapálezikák csőszerű nyílásokat hagytak a levegőnek a tűzhöz vezetésére.¹ A dr. Tóth Mihály által itten említett, az ústelepeken nem ritkán

¹ Dr. Tóth Mihály. „Ős-emberre vonatkozó leletek Nagyváradról“, Orv.-term.-tud. Értesítő. 1895. 323—325 l.

előbukkanó s általam is jól ismert,¹ esőszerű nyílásokkal bíró égett agyagdarabok a praehistoricusok által mint a kunyhólakások sövényfalainak agyagtapasztékai vannak elfogadva.²

A eserepek vastagsága 5–12 mm. közt változó; egynéhánynak a fenék körüli vastagsága 18–20 mm. tesz ki. A gyújtott 16 drb. edényperem közül 10 egyenesen felálló s hatnak 1–1.5 cm. keskeny szegélyű pereme kevésé kifelé hajló. Edényfogantyút 7 drbot gyújtottam; 3 drb. az edény külső falából kidomborodó u. n. „bütyökfogantyú“, egy hengeres és egy keskeny dombordad agyag-szalag fül köralakú nyílással s végre kettő széles lapos szalag-fül. Fenék köralakú, lapos és sima. Az edények külső peremén és oldalain látható díszítések mind igen egyszerűek s jellemző, hogy köztük az ornamentikai elemek összalakulatokban nem fordulnak elő. Egy esüesökdísz, egy pontdísz, és 4 eserép peremén ferdén bemetszett vessződíszítésen kívül az egyenesnek csupán ezik-ezakkos, tört- vagy szög-alakban többnyire esetlenül összekapcsolott vonalai lettek alkalmazva. Görbe vonal nincs. A töredékek között kisebb-nagyobb fazekak, tálak és nagy tartó-edények ismerhetők föl. Egy fedő fogantyújához hasonló agyagtárgy töredék ismeretlen rendeltetésű.

C) Konyhahulladékok.

A telep felületén csak gyéren lelhetők világos-rozsdás-szürke esont-töredékek. Kékes-fehérré égett apró esont-törmelék igen ritkán, kagylóhéj pedig nem került elő. A talált ép és töredék fogak meghatározása alapján a köv. állatfogak ismeretesek:

1. *Equus caballus*, L. egy alsó állkapocs töredéke 5 zápfoggal s egy felső állk. zápfog.

2. *Bos taurus*, L. 4 zápfoga (gyakori).

3. *Cervus elaphus*, L. egy zápfog töredék és 2 igen kopott, alig felismerhető agancs-forgács képviseli.

¹ Orosz E. „Újabb ősemberi telepek Délmagyarországon“. II. Az újvári „Temesic“ ősemberi telep. (Torontál m.) Tört. és Rég. Értesítő. Temesvár. 1895. 75 l. Orosz E. „A Kurjácaska-gredai ősemberi telep Kécsán. (Torontál m.)“ (Erdélyi Múzeum. 1896. évf. — Különnyomat 221. E.)

² V. Radimsky. Die prähistorischen Fundstätten etc. Sarajevo. Seite 87. (Ueber die Bauart der Wohnhäuser etc.) (Orosz E.) L. a jelen közleményben az Édeságyi és a Pogánvári őstelep „egyéb tárgyak“ című szakaszait.

4. *Ovis aries*, L. 1 zápfog, melynek praehistoriai kora nem éppen bizonyos. (?)

5. *Sus scrofa*, L. egy ferde idomú ugri esontja (*astragalus* 33 mm. hosszú). Égetés nyomai látszanak rajta.

Ezen állatfajok közt kiválóan jellemző a történelem előtti lakóhelyekre a *Bos t.*, az *Ovis a.* és a *Sus s.*, melyek mondhatni minden őstelepen megtalálhatók.

D) Egyéb tárgyak.

A sámsondi Édeságyi őstelepülés érdekességét nagyban fokozza az a kis üveg-gyöngy töredék, mely a lelhely fölfedezése napján aláhullott zápor kimosása folytán került a felszínre. Dr. Koch Ferencz tanár úr e gyöngyöt a szamosujvári Lunkai őstelepen¹ általam talált zöld színű kis gyöngygyel együtt külsőleg (physicailag) megvizsgálván, a sámsondit is festett anyagú üvegnek bizonyítja. Fajsúlya = 2.231. — A középen kettétört, szép, ultramarin kék színű félgyöngy, magassága vagyis a lyuk hossza = 12 mm. A lyuk átmérője = 8 mm. A mi a drága és kedvelt ékszer megőrzését biztosítandó, vastag zsinog használatára utal. A gyöngy oldalának vastagsága csak 1—1.5 mm. s ezért tehát itt érte boldog tulajdonosát a szép gyöngy eltörésének szerencsétlensége. Az egész gyöngy átm. = 10—11 mm. volt. Anyag vékony fala miatt világosan áttetsző ugyan, de hasonlítva valamely kristályos halmazállapotban levő kék anyaghoz, nem bír üvegszerű tiszta átlátszósággal. A belül érdes és külső felületén síma gyöngy csinos díszítéssel is el van látva. A gyöngy kerületének közepén a 2—2 ellenkező oldalon négy a legszabályosabb köralakú s 6 mm. átméretű kis üreg foglal helyet, melybe szürkés-fehér, átlátszatlan porcellánszerű olvadt üveges anyag van befoglalva. Erre ismét a kék üvegből származó néhány apró szögletes töredék darabka van ráolvasztva olyképp, hogy alóla körben kilátszik a fehér alap. Minden ilyen betét fölött és alatt 1—1, tehát összesen $4 \times 2 = 8$ szürkés-viasz-sárga színű, átlátszatlan, kis gömbded idomú olvasztási anyag van reátapasztva a gyöngy két szélére. A beágyazott nagyobb foltok között végre ismét 2—2, összesen = 8 kevésbé szabályos kör-

¹ L. Orosz E. A szamosujvári „Lunkai“ ősemberi telep. Orv.-term.-tud. Értesítő. 1896.

alakú kis folt vehető észre, mely a még olvadt állapotban volt kék üveg benyomkodása által keletkezett. — Kétségkívül hihető, hogy e magasabb kulturát megkívánó és sok gyakorlatot is feltételező esinos üveg-gyöngyök előállítására nem a mező-sámsondi ősemberek találománya és munkája, kik — a még napjainkban is oly hátramaradt Mezőség dombos-völgyes vidékein a nyiltabb helyektől mintegy elzártan oly távol éltek az előrehaladottabb művelődésű telepektől s különösen a Középtenger körüli tartományok virágzó polgárosodásától és nagyszerű műveltségétől — hanem ősrégészeti kutatásaim, tapasztalataim alapján a leghatározottabban hiszem, hogy e gyöngyben ama távoli és teljes pompában ragyogó kulturának a cserekereskedés közvetítő útján a mezőségi ősemberekhez is eljutott fénysugarát látom.

Az Édeságyi őstelep leleteinek sorozatát végül néhány homok- és kavics-mentes, téglavörösre égett, részint torha szövötű s gabonapelyvákat dúsan tartalmazó, részint csak tisztán tömör agyagrögökkel zárom be, mely utóbbiak közül kettő 20—23 mm. vastag átméretű hengeres fapálcák benyomatait is feltűnteti.

Orosz Endre.